

Η βία των ανηλίκων στο σχολικό περιβάλλον: Καταγραφή εμπειριών Συμβούλων Σχολικής Ζωής, ευρήματα και προτάσεις παρέμβασης

Παρθένα Κυριακίδου

Δρ. Κλασικής Φιλολογίας-Δασκάλα-Ψυχολόγος, Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια Α.Π.Θ.,
Εκπαιδευτικός ΠΕΙΣ ΓΕΛ Κιλκίς
nenakiriakidou@yahoo.com

► ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη παρουσιάζει ποιοτική ανάλυση καταγραφών και μαρτυριών Συμβούλων Σχολικής Ζωής (ΣΣΖ) σε ελληνικά σχολικά περιβάλλοντα με στόχο την καταγραφή των μορφών βίας, των παραγόντων που ευνοούν την εμφάνισή τους, των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι ΣΣΖ και των προτεινόμενων στρατηγικών πρόληψης και αποκατάστασης. Η έρευνα στηρίζεται σε συνεντεύξεις με μόνιμους/ες εκπαιδευτικούς Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και σε ποιοτική ανάλυση περιεχομένου. Τα ευρήματα δείχνουν ότι η σχολική βία εμφανίζεται ως πολυδιάστατο φαινόμενο: αυτοκατευθυνόμενη βία (αυτοτραυματισμοί), διαπροσωπική βία (bullying, σεξιστικές συμπεριφορές), επιδράσεις εξωτερικών παραγόντων (οικογενειακή βία), ψυχολογική/συναισθηματική πίεση (άγχος, κρίσεις πανικού, πένθος), χρήση ουσιών και θεσμικές μορφές βίας (έλλειψη δομών υποστήριξης). Ο θεσμός του ΣΣΖ αναγνωρίζεται ως προστατευτικός παράγοντας, αλλά η περιορισμένη κατάρτιση, ο χρόνος, οι πολλαπλές αρμοδιότητες και η ελλιπής διασύνδεση με εξειδικευμένες υπηρεσίες μειώνουν την αποτελεσματικότητα. Προτείνονται μέτρα: ενίσχυση επιμόρφωσης και επαγγελματικής εξειδίκευσης, σταθερή συνεργασία σχολείου–οικογένειας–φορέων, σαφής καθορισμός ρόλων, επάρκεια χρόνου και πρόσληψη εξειδικευμένου προσωπικού (ψυχολόγων, κοινωνικών λειτουργών), εφαρμογή προγραμμάτων προαγωγής ενσυναίσθησης και μη-βίαιων συμπεριφορών. Τα αποτελέσματα τεκμηριώνονται από τις καταγραφές των ΣΣΖ και σχετική βιβλιογραφία.

Λέξεις-κλειδιά: Σχολική Βία, Σχολική Συμβουλευτική, Σύμβουλος Σχολικής Ζωής, Προτάσεις Παρέμβασης.

► ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σχολική βία αποτελεί διεθνώς και σε εθνικό επίπεδο ένα πολυπαραγοντικό και επιβαρυντικό φαινόμενο για την ποιότητα ζωής και μάθησης των μαθητών/τριών. Στο εκπαιδευτικό περιβάλλον, οι συνέπειες της βίας εκτείνονται από άμεσες σωματικές βλάβες έως βαθιές ψυχολογικές και κοινωνικές επιπτώσεις που επηρεάζουν την ακαδημαϊκή πορεία, τις διαπροσωπικές σχέσεις και τη συμμετοχή στη σχολική κοινότητα. Η βιβλιογραφία επισημαίνει τον κρίσιμο ρόλο υπηρεσιών και επαγγελματιών εντός του σχολείου (π.χ. σχολικοί σύμβουλοι, ψυχολόγοι) στην πρόληψη και αντιμετώπιση περιστατικών βίας και στην προαγωγή ψυχικής υγείας (DeMato & Curcio, 2004; Baker, Llewellyn, & O' Brien, 2016).

Στην ελληνική πραγματικότητα, ο ρόλος του Συμβούλου Σχολικής Ζωής (ΣΣΖ) έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά: λειτουργεί συμβουλευτικά, γέφυρα ανάμεσα σε μαθητές/τριες και μέλη εκπαιδευτικού προσωπικού, και εμπλέκεται στη διαχείριση κρίσεων, στην πρόληψη ακραίων συμπεριφορών και στην υποστήριξη μαθητών/τριών με μαθησιακές ή συναισθηματικές δυσκολίες. Παρόλα αυτά, στην πράξη ο ρόλος αυτός συναντά δομικά εμπόδια, όπως ανεπαρκή επιμόρφωση, έλλειψη χρόνου, πολλαπλές αρμοδιότητες και περιορισμένη συνεργασία με εξειδικευμένες υπηρεσίες, όπως προέκυψε από την έρευνά μας (Κυριακίδου, 2023).

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να διερευνήσει εμπειρικά αυτά τα ζητήματα μέσω της καταγραφής των μαρτυριών ΣΣΖ: ποιες μορφές βίας αναδεικνύονται στο σχολικό περιβάλλον, ποιοι παράγοντες τις τροφοδοτούν, ποιες είναι οι δυσκολίες στην άμεση και θεσμική αντιμετώπισή τους και ποιες προτάσεις/συστάσεις προβάλλουν οι ίδιοι/ιες οι επαγγελματίες για βελτίωση της αποτελεσματικότητας. Τα ερευνητικά ερωτήματα, όπως διατυπώθηκαν, είναι: α) ποια προβλήματα διαχειρίζονται οι ΣΣΖ στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους; β) ποιες δυσκολίες συναντούν στον ρόλο τους; γ) πώς αποτιμούν την προσφορά τους; δ) ποιες προτάσεις καταθέτουν για βελτίωση της αποτελεσματικότητας.

Η σημασία της έρευνας έγκειται στην ανάγκη να ληφθούν υπόψη οι μαρτυρίες των επαγγελματιών που βρίσκονται στην πρώτη γραμμή της αντιμετώπισης της σχολικής βίας-δεδομένα που μπορούν να τροφοδοτήσουν πολιτικές εκπαίδευσης, επιμόρφωσης και διασύνδεσης υπηρεσιών.

► ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η μελέτη ακολουθεί ποιοτική προσέγγιση μέσω ανάλυσης περιεχομένου συνεντεύξεων. Στόχος ήταν η σε βάθος καταγραφή εμπειριών και αντιλήψεων των ΣΣΖ/εμπλεκόμενων εκπαιδευτικών σχετικά με περιστατικά βίας και την καθημερινή διαχείρισή τους. Το δείγμα αποτελείται από μόνιμους εκπαιδευτικούς της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης που υπηρετούν ως Σύμβουλοι Σχολικής Ζωής ή εμπλέκονται στο έργο συμβουλευτικής σε διαφορετικούς τύπους σχολείων (Γενικά Λύκεια, ΕΠΑΛ κ.ά.). Εργαλείο συλλογής δεδομένων ήταν η δομημένη/ημι-δομημένη συνέντευξη, ενώ η ανάλυση πραγματοποιήθηκε με τεχνικές ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου για την εξαγωγή θεματικών κατηγοριών. Τα ζητήματα δεοντολογίας (ανωνυμία, εμπιστευτικότητα, ενημερωμένη συναίνεση) τηρήθηκαν σύμφωνα με τους κανόνες έρευνας σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα.

► ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ-ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τα δεδομένα ανέδειξαν ένα πλούσιο πεδίο μορφών βίας, αιτιολογικών παραγόντων και δομικών εμποδίων. Τα κυριότερα θέματα που προέκυψαν συνοψίζονται παρακάτω.

Μορφές βίας που καταγράφηκαν

- Αυτοκατευθυνόμενη βία: περιγράφονται περιστατικά αυτοτραυματισμού, που συχνά συνδέονται με ιστορικό ενδοοικογενειακής βίας, συσσωρευμένη οργή και αδυναμία διαχείρισης έντονων συναισθημάτων. Οι ΣΣΖ αναφέρουν ότι συχνά

πρόκειται για μαθητές/τριες που εκδηλώνουν αυτοτραυματικές συμπεριφορές ως τρόπο εκτόνωσης ή επικοινωνίας ψυχικού πόνου.

- Διαπροσωπική βία: περιλαμβάνει σχολικό εκφοβισμό (bullying), σεξιστικές και προσβλητικές συμπεριφορές-ιδιαίτερα επισημάνθηκε χαρακτηριστική συχνότητα περιστατικών όπου αγόρια απευθύνονται βίαια προς κορίτσια. Η περιθωριοποίηση και ο κοινωνικός αποκλεισμός εμφανίζονται ως συχνές μορφές διαπροσωπικής βίας.
- Βία από εξωτερικούς παράγοντες: η επίδραση προβληματικών οικογενειακών συνθηκών καταγράφηκε ως βασικός παράγοντας. Οικογενειακή βία επιβαρύνει την ψυχική κατάσταση του/της μαθητή/τριας, συχνά μεταφράζεται σε επιθετικότητα προς τρίτους ή αυτοβλαπτικές συμπεριφορές μέσα στο σχολείο.
- Ψυχολογική/συναισθηματική βία και ψυχική πίεση: έντονο άγχος, κρίσεις πανικού και δυσκολίες διαχείρισης πένθους αναφέρθηκαν πολλές φορές ως αποτέλεσμα ψυχολογικής πίεσης τόσο του σχολικού όσο και του οικογενειακού πλαισίου. Η συναισθηματική απομόνωση και η δυσπιστία προς θεσμούς (συμπεριλαμβανομένης της επιφυλακτικότητας προς τους ΣΣΖ) αναδεικνύονται ως έμμεσες μορφές βίας που υπονομεύουν την πρόσβαση σε βοήθεια.
- Σωματική βία και χρήση ουσιών: ιδιαίτερη ανησυχία εκφράστηκε για την παρουσία χρήσης ουσιών (ναρκωτικά) σε ΕΠΑΛ-καταστάσεις που αυξάνουν τις συγκρούσεις, τις απειλές και άλλες παραβατικές συμπεριφορές, δημιουργώντας κινδύνους ασφάλειας για μαθητές/τριες και προσωπικό.
- Κοινωνική και θεσμική βία: οι συμμετέχοντες/ουσες επισημαίνουν έλλειψη οργανωμένων δομών υποστήριξης (π.χ. πρόσβαση σε εξειδικευμένες υπηρεσίες, σαφείς διαδικασίες παραπομπής) και δυσκολίες στη συνεργασία με γονείς. Αυτά τα κενά θεωρούνται από τους ΣΣΖ μορφές θεσμικής βίας που διαιωνίζουν την αδυναμία έγκαιρης παρέμβασης.

Μορφές βίας που χρήζουν άμεσης αντιμετώπισης

Στα περιστατικά που απαιτούν άμεση παρέμβαση εντάσσονται: σοβαρές ψυχιατρικές εκδηλώσεις χωρίς πρόσβαση σε υποστήριξη, περιστατικά χρήσης ουσιών (ειδικά όπου εμπλέκονται τρίτοι), και περιστατικά με άμεσο κίνδυνο για τη σωματική ακεραιότητα. Οι ΣΣΖ τονίζουν την ανάγκη ταχείας κινητοποίησης εξειδικευμένων φορέων σε αυτά τα περιστατικά.

Δομικές αδυναμίες που ευνοούν τη βία

Σημαντικές δομικές αδυναμίες που αναδείχθηκαν ήταν: έλλειψη επιμόρφωσης και επαρκούς κατάρτισης για ΣΣΖ και εκπαιδευτικούς, ασαφείς αρμοδιότητες, ανεπαρκής σύνδεση σχολείου-οικογένειας και έλλειψη ολοκληρωμένων διαδικασιών διασύνδεσης με εξωτερικές υπηρεσίες (π.χ. ΚΕΔΑΣΥ). Επιπλέον, η περιορισμένη πρόσβαση σε εξειδικευμένες υπηρεσίες και η ανεπάρκεια χρόνου (λόγω πολλαπλών ρόλων των εκπαιδευτικών/ΣΣΖ) επιδεινώνει την κατάσταση.

Ο ρόλος του ΣΣΖ ως προστατευτικός παράγοντας-όρια και κίνδυνοι

Οι ΣΣΖ καταγράφονται ως κρίσιμοι παράγοντες για τη «γέφυρα» μεταξύ μαθητών/τριών και εκπαιδευτικών, για την εκτόνωση εντάσεων και για την ενίσχυση

εμπιστοσύνης και συναισθηματικής υποστήριξης. Ταυτόχρονα, οι ΣΣΖ επισημαίνουν ότι ο θεσμός από μόνος του δεν αρκεί: απαιτείται παρουσία εξειδικευμένων επαγγελματιών (ψυχολόγων, κοινωνικών λειτουργών), συνεχής επιμόρφωση και θεσμική αναγνώριση του χρόνου και των πόρων που χρειάζονται. Υπάρχει επίσης κίνδυνος λανθασμένης διαχείρισης (π.χ. υπερβολική επιείκεια ή αντίθετα υπερβολική τυπικότητα) που μπορεί να επιφέρει αρνητικές συνέπειες.

Στρατηγικές πρόληψης και αποκατάστασης που προτείνονται

Οι προτάσεις που ανέδειξαν οι συμμετέχοντες/ουσες περιλαμβάνουν: εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων προώθησης ενσυναίσθησης και μη-βίαιων συμπεριφορών, έγκαιρη παρέμβαση μέσω έμπειρων ΣΣΖ, ενίσχυση εμπιστοσύνης (μέσω επιλογής και σχέσης ΣΣΖ–μαθητών/τριών), ενεργός συμμετοχή των γονέων στη διαδικασία αποκατάστασης και συνεχή επιμόρφωση σε θέματα ψυχολογίας, διαχείρισης κρίσεων και σχολικής διαμεσολάβησης. Επίσης, τονίστηκε η ανάγκη για σαφείς διαδικασίες παραπομπής σε εξειδικευμένες δομές και βελτίωση διασύνδεσης με υπηρεσίες ψυχικής υγείας.

► ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Τα ευρήματα της καταγραφής επιβεβαιώνουν και επεκτείνουν υπάρχουσα βιβλιογραφία για τον ρόλο του σχολικού συμβούλου και τις προκλήσεις στην αντιμετώπιση της σχολικής βίας (DeMato & Curcio, 2004; Gysbers et al., 2004). Ιδιαίτερα, η έμφαση σε μορφές ψυχολογικής βίας, άγχους και αυτοτραυματισμών συνάδει με μελέτες που επισημαίνουν την αυξανόμενη ανάγκη για παρεμβάσεις ψυχικής υγείας στον σχολικό χώρο (Zhang et al., 2020). Η καταγραφή χρήσης ουσιών σε ΕΠΑΛ υπογραμμίζει την ανάγκη στοχευμένων προγραμμάτων πρόληψης που να ανταποκρίνονται στις πραγματικές συνθήκες των διαφορετικών τύπων σχολείων.

Η ανεπάρκεια επιμόρφωσης και η πολλαπλότητα ρόλων των ΣΣΖ/εκπαιδευτικών (που μειώνει τον διαθέσιμο χρόνο για συμβουλευτικές παρεμβάσεις) επιβεβαιώνουν ευρήματα που συνδέουν την επαγγελματική ανάπτυξη με την ποιότητα των σχολικών υπηρεσιών (Baker et al., 2016; Poradiuk, 2019). Η ανάγκη για ξεκάθαρο ρόλο και αυξημένη εξουσία στη λήψη αποφάσεων είναι απαραίτητη για την αποφυγή καθυστερήσεων και αμφισημιών στην αντιμετώπιση περιστατικών.

Σημαντικό είναι επίσης το εύρημα της δυσπιστίας των μαθητών προς θεσμούς και ΣΣΖ-πρόβλημα που απαιτεί χρόνο για την οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης και αυθεντικό ενδιαφέρον εκ μέρους των συμβούλων. Η βιβλιογραφία για την αποτελεσματικότητα της συμβουλευτικής υπογραμμίζει ότι η ποιότητα της σχέσης είναι κεντρική για την προσέλκυση συμμαχιών και την πρόληψη κλιμάκωσης βίαιων συμπεριφορών (Hatch & Bowers, 2015).

Οι προτεινόμενες στρατηγικές (επιμόρφωση, συνεργασία με γονείς, προγράμματα ενσυναίσθησης, πρόσληψη εξειδικευμένων επαγγελματιών) ευθυγραμμίζονται με διεθνείς πρακτικές και προτάσεις που έχουν τεκμηριωθεί ως αποτελεσματικές σε σχολικά πλαίσια με παρόμοια προβλήματα (Wubbels et al., 2012; Fotouroulou, 2021). Παρόλα αυτά, η εφαρμογή τους απαιτεί πολιτική βούληση, πόρους και οργανωμένο σχέδιο διασύνδεσης με την τοπική κοινωνία και τις υπηρεσίες υγείας — παράγοντες που στην ελληνική πραγματικότητα αναφέρθηκαν ως ελλείψεις.

► ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η μελέτη βασίζεται σε ποιοτική ανάλυση του δείγματος ΣΣΖ/εκπαιδευτικών μόνο από συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή· αυτό προσφέρει βάθος αλλά περιορίζει την εξαγωγιμότητα των αποτελεσμάτων. Η φύση των δεδομένων (συνεντεύξεις) ενέχει τον κίνδυνο υποκειμενικότητας και επιλογής περιστατικών που προβάλλουν συγκεκριμένα θέματα περισσότερο από άλλα. Επίσης, η έρευνα δεν περιλαμβάνει μετρήσιμα ποσοτικά δεδομένα για τη συχνότητα των φαινομένων σε ευρύτερο δείγμα-στοιχείο που θα απαιτηθεί για τη διαμόρφωση εθνικών πολιτικών. Τέλος, η απουσία άμεσης συνεργασίας με εξωτερικούς φορείς στο δείγμα περιορίζει την προσέγγιση των θεσμικών διαδικασιών από την πλευρά των φορέων αυτών.

► ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Βασικό συμπέρασμα της καταγραφής είναι ότι η σχολική βία στην Ελλάδα παρουσιάζει πολυμορφικό χαρακτήρα και ότι ο θεσμός του ΣΣΖ αποτελεί κρίσιμο αλλά υπό-καταρτισμένο και υπό-εξουσιοδοτημένο πόρο. Για την αποτελεσματική αντιμετώπιση προτείνονται τα εξής, με ιεράρχηση υλοποίησης:

1. Ενίσχυση επιμόρφωσης: τα προγράμματα επιμόρφωσης για ΣΣΖ και εκπαιδευτικούς πρέπει να περιλαμβάνουν ψυχολογική εκπαίδευση, τεχνικές διαχείρισης κρίσεων, σχολική διαμεσολάβηση, αναγνώριση σημείων αυτοτραυματισμού και κατάχρησης ουσιών (Baker et al., 2016).
2. Προσλήψεις εξειδικευμένου προσωπικού: ενίσχυση της σύνθεσης του σχολικού συμβουλευτικού δικτύου με μόνιμους ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς ώστε να αντιμετωπίζονται βαθύτερα αίτια βίας και να διευκολύνεται η παραπομπή σε εξειδικευμένες δομές.
3. Διάθεση χρόνου και αναδιανομή αρμοδιοτήτων: χρειάζεται σαφής καθορισμός και εξασφάλιση χρόνου για συμβουλευτική εργασία, ώστε οι ΣΣΖ να μην επιβαρύνονται από πολλαπλά καθήκοντα που μειώνουν την αποτελεσματικότητα.
4. Διασύνδεση με υπηρεσίες (ΚΕΔΑΣΥ, τοπικά κέντρα ψυχικής υγείας): ανάπτυξη πρωτοκόλλων συνεργασίας και ταχείας παραπομπής για περιστατικά κρίσιμης σοβαρότητας.
5. Εφαρμογή προγραμμάτων πρόληψης στο σχολείο: παρεμβάσεις προαγωγής ενσυναίσθησης, κοινωνικών δεξιοτήτων και μη-βίαιης επικοινωνίας που στοχεύουν τόσο μαθητές/τριες όσο και εκπαιδευτικούς.
6. Συνεργασία με γονείς: δημιουργία δομών ενίσχυσης επικοινωνίας και ομάδων γονέων για κοινή διαχείριση περιστατικών και προαγωγή της συνοχής σχολείου-οικογένειας.
7. Αναθεώρηση θεσμικού πλαισίου: σαφής καθορισμός ρόλων, αρμοδιοτήτων και δικαιωμάτων των ΣΣΖ ώστε να αυξηθεί η ικανότητα λήψης μέτρων και η ταχύτητα αντίδρασης.

Η εφαρμογή των παραπάνω, θα απαιτήσει συντονισμένη πολιτική, χρηματοδότηση και μακροπρόθεσμο σχεδιασμό. Παράλληλα, κρίνεται απαραίτητη η περαιτέρω έρευνα με μικτά (ποσοτικά και ποιοτικά) εργαλεία για την αποτύπωση της έκτασης και της σοβαρότητας των φαινομένων σε εθνικό επίπεδο.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Baker, S. B., Llewellyn, S., & O'Brien, K. (2016). The role of professional development in improving school counseling services. *Journal of School Counseling, 14*(8).
- Blalock, G., Canter, A., & Singer, J. (2015). The role of school counselors in supporting students with behavioral problems: A review of the literature. *Journal of School Counseling, 13*(12), 1–27.
- DeMato, D. S., & Curcio, J. A. (2004). School counselors as leaders in the prevention of violence in schools. *Journal of School Violence, 3*(4), 5–19.
- Fotopoulou, K. (2021). The role of school counselors in supporting students' academic success. *International Journal of School & Educational Psychology, 9*(1), 1–13.
- Gysbers, N. C., Lapan, R. T., & Blair, M. (2004). School counselors as educational leaders. *Journal of Counseling & Development, 82*(3), 264–270.
- Hatch, T., & Bowers, L. (2015). The impact of school counselors on academic achievement. *School Psychology Quarterly, 30*(1), 71–87.
- Mani, B. (2020). Importance of good relationship between school counselors and school principals. *International Journal of School & Educational Psychology, 8*(2), 69–76.
- Popadiuk, N. E. (2019). The effective school counselor: Perceptions of resource availability, program implementation, and professional development. *Journal of School Counseling, 17*(11).
- Topalidou, E., & Zorba, P. (2020). The use of counselling and psychotherapy in Greece: A historical overview. *Journal of Psychotherapy Integration, 30*(2), 179–191.
- Vosvick, M., Tremblay, G., & Johnson, R. (2019). Counseling psychology. In I. B. Weiner & W. E. Craighead (Eds.), *The Corsini encyclopedia of psychology* (4th ed.). Hoboken, NJ: Wiley, 1–4.
- Wubbels, T., Brekelmans, M., den Brok, P., Wijsman, L., & Mainhard, M. (2012). The role of the teacher in peer group interaction: A comparative study of teachers' and students' perceptions in Dutch secondary education. *Learning Environments Research, 15*(2), 171–187.
- Zhang, Y., Liu, S., Chen, J., & Chen, L. (2020). The role of school counselors in supporting students' psychological well-being: A qualitative study in China. *School Psychology International, 41*(2), 187–201.
- Κυριακίδου, Π. (2023). Ο ρόλος του συμβούλου σχολικής ζωής μέσα από συνεντεύξεις συμβούλων σχολικής ζωής δημόσιων σχολείων (Αδημοσίευτη διπλωματική εργασία). Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής.
- Ντούλι, Ε., Καραγιαννάκης, Μ., Κούτρας, Ν., & Τζήκα, Α. (2017). Παράγοντες που επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα της σχολικής συμβουλευτικής. Στα *Πρακτικά 9ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ψυχολογίας*.